

el-Envârü'l-ilâhiyye Adlı Eseri Bağlamında Şemseddin**es-Semerkandî'nin Kelamî Görüşleri ***

Selami Yanmaz | <https://orcid.org/0000-0001-7968-9354> | Sorumlu Yazar
selamiynmz@gmail.com

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | <https://ror.org/05rsv8p09>
 Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kelam Ana Bilim Dalı, Çanakkale, Türkiye

Bilal Taşkın | <https://orcid.org/0000-0001-7253-0623>
m.taskinbilal@gmail.com

Medeniyet Üniversitesi | <https://ror.org/05j1qpr59>
 İslami İlimler Fakültesi, Kelam Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Öz

Ortaya çıkışından itibaren güncel tartışma konularına göre kendisini yenileyerek gelişen kelam ilmi, gelişim sürecinde ortaya çıkan pek çok itikadi problem için çözümler üretmeyi amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren pek çok ilim adamı inancın bütün problemlerini konu edinen ya da bazı konularını ele alan geniş ya da özet nitelikte eserler kaleme almışlardır. Fahreddin er-Râzî sonrasında gelişen ve felsefe geleneği içerisinde yer alan problemleri dini açıdan tartışan ve "felsefi kelam" olarak adlandırılan yöntem de bu amaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu yöntem esasında Eş'arî kelamcılar tarafından başlatılmış olsa da sonrasında Mâtürîdî kelamcılar tarafından benimsenip sürdürülmüştür. Şemseddin es-Semerkandî bu yeni yönetime göre eser telif eden Mâtürîdî kelamcılar arasında yer alır. Semerkandî söz konusu yönetime göre üç temel kelam metni kaleme almıştır. Bunlar onun, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, *el-Envârü'l-ilâhiyye* ve *el-Mu'tekadât* adlı eserlerdir. Son iki eser, içeriğiyle, ilk eserden ve Râzî sonrası diğer kelam metinlerinden ayrılmaktadır. Mantık, münazara ve kelam ilimlerinin temel kavram ve meselelerini inceleyen son iki eser, bu özelliğiyle orijinal bir sistematığe sahiptir. Ayrıca eserde Semerkandî, varlık kavramının tanımı, ilahi sıfatlar, vahdâniyet, isim-müsemma meselesi ve beşârü'n-nübüvve meselesi, imanın artması ve eksilmesi, hüsün-kubuh ve tafdil gibi pek çok meselede kendi görüşlerini öne sürmüştür. Söz gelimi, ilahi sıfatların taksiminde *hakikî* ve *izâfî* sıfatlar şeklinde farklı bir taksimi tercih ederek Mâtürîdî ekolden ayrışır. Yine örneğin, *hüsün* ve *kubuh* meselesinde iyilik ve kötülüğün, zatî (özel), vasfî (niteliksel) veya itibarî (görece) olabileceğini tercih etmesi, *tafdil* meselesinde genel kanaatten farklı bir kanaati benimsemesi gibi hususlar bu bağlamda zikredilebilir. Bu çalışmada Semerkandî'nin *el-Envâr* adlı eserinde onun özgün kelamî değerlendirmelerinin tespit edilmesi ve incelenmesi hedeflenmiştir. Ancak bu amaç için yalnızca *el-Envâr* ile sınırlı kalınmamış, Semerkandî'nin diğer kelam eserlerine, ayrıca Semerkandî öncesi kelamcıların kaleme aldıkları metinlere de müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kelam, Felsefe, Mantık, Münazara, Şemsüddîn es-Semerkandî, *el-Envârü'l-ilâhiyye*

Öne Çıkanlar

- Şemseddin es-Semerkindî, *el-Envârü'l-ilâhiyye* eserinde kelama ve kelim yazıcılığına dair özgün içerik, tasnif ve görüşlere yer vermiştir.
- Semerkandî felsefî kelam metoduna göre muhtelif eserler telif etmiştir.
- Onun kaleme aldığı son kelim eseri *el-Envârü'l-ilâhiyye*'dir.
- *el-Envârü'l-ilâhiyye* mantık, münazara ve kelim ilmini kapsamaktadır.
- *el-Envâr* felsefî kelam metoduna göre kaleme alınmıştır.
- İlahiyat ve nübüvvet konularında Semerkandî özgün görüşlerini serdetmektedir.

Atıf Bilgisi

Selami Yanmaz - Bilal Taşkın. “*el-Envârü'l-ilâhiyye* Adlı Eseri Bağlamında Şemseddin es-Semerkindî'nin Kelamî Görüşleri”. *Eskiye*ni 49 (Haziran 2023), 479-500.

<https://doi.org/10.37697/eskiye.1226806>

Geliş Tarihi	30 Aralık 2022
Kabul Tarihi	22 Mayıs 2023
Yayın Tarihi	30 Haziran 2023
Hakem Sayısı	Ön inceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Beyan	* Bu çalışma Bilal Taşkın danışmanlığında Ağustos 2022 tarihinde tamamladığımız Şemsüddîn es-Semerkindî ve <i>el-Envârü'l-ilâhiyye</i> adlı eseri: Tahkik ve Tahlili başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Etik Bildirim	eskiyenedergi@gmail.com
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : SY (%45), BT (%55) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : SY (%70), BT (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : SY (%60), BT (%40) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : SY (%60), BT (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : SY (%50), BT (%50)
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

Shams al-Dīn al-Samarqandī's Theological Views in the Context of his work *al-Anwāru al-ilāhiyya* *

Selami Yanmaz | https://orcid.org/0000_0001_7968_9354 | Corresponding Author
selamiynmz@gmail.com

Çanakkale Onsekiz Mart University | <https://ror.org/05rsv8p09>
School of Graduate, Department of Theology, Çanakkale, Türkiye

Bilal Taşkın | <https://orcid.org/0000-0001-7253-0623>
m.taskinbilal@gmail.com

Medeniyet University | <https://ror.org/05j1qpr59>
Faculty of Islamic Sciences, Department of Theology, İstanbul, Türkiye

Abstract

Since its emergence, kalām (theology), which has developed by renewing itself according to current discussion topics, has aimed to produce solutions for many theological problems that have emerged during its development. In line with this aim, many scholars from the early periods of Islam have written extensive or summarized works dealing with all or some of the problems of faith. The method called "philosophical kalām", which developed after Fakhr al-Dīn al-Rāzī and discussed the problems within the philosophical tradition from a religious point of view, also emerged for this purpose. Although this method was originally initiated by Ash'arite theologians, it was later adopted and continued by Māturīdī theologians. Shams al-Dīn al-Samarqandī was among the Māturīdī theologians who composed works according to this new method. Samarqandī wrote three basic theological texts according to this method. These are his *al-Sahāif al-ilāhiyya*, *al-Anwār al-ilāhiyya*, and *al-Mu'takadāt*. The latter two works differ from the former and from other post-Rāzī theological texts in their content. These two works, which examine the basic concepts and issues of logic, debate, and theology, have an original systematic. In addition, in the work, al-Samarqandī put forward his own views on many issues such as the definition of the concept of existence, divine attributes, tawhīd (unity), name-definite (ism-musammā), the issue of beshā'ir al-nubuwwa (indications of prophethood), the increase and decrease of faith, the husn-qubh (good-evil) and tafdīl (the primacy of the first generations). For example, in the division of divine attributes, he differs from the Māturīdī school by preferring a different division in the form of essential (haqīqī) and secondary (idāfī) attributes. Again, for example, it can be mentioned in this context that he prefers goodness and evil to be zātī (intrinsic), wasfī (qualitative) or i'tibārī (relative) in the matter of husn and qubh, and that he adopts a different opinion than the general opinion in the matter of tafdīl. This study aims to identify and analyze Samarqandī's original theological evaluations in his work *al-Anwār*. However, for this purpose, not only Samarqandī's *al-Anwār*, but also his other theological works and the texts written by pre-Samarqandī theologians were consulted.

Keywords

Kalām, Philosophy, al-Munāzara, Shams al-Dīn al-Samarqandī, *al-Anwār al-ilāhiyya*

Highlights

- In *al-Anwâr al-ilâhiyya*, Shams al-Dîn al-Samarqandî included original content, classifications, and views on theology and theological writing.
- Samarqandî wrote various works about philosophical theology.
- His last theological work is *al-Anwâru al-ilâhiyya*.
- *Al-Anwâr al-ilâhiyya* covers logic, debate, and theology.
- *Al-Anwâr* was written according to the method of philosophical theology.
- Samarqandî presents his original views on theology and prophethood.

Citation

Selami Yanmaz - Bilal Taşkın. “*Shams al-Dîn al-Samarqandî's Theological Views in the Context of his work al-Anwâru al-ilâhiyya*”. *Eskiyeni* 49 (Haziran 2023), 479-500.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1226806>

Date of submission	30 December 2022
Date of acceptance	22 Haziran 2023
Date of publication	30 June 2023
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind
Author Contributions	<i>Conceiving the Study</i> : SY (%45), BT (%55) <i>Data Collection</i> : SY (%70), BT (%30) <i>Data Analysis</i> : SY (%60), BT (%40) <i>Writing up</i> : SY (%60), BT (%40) <i>Submission and Revision</i> : SY (%30), BT (%70)
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Ethical Statement	* This study is based on the master thesis entitled <i>Shams al-Dîn al-Samarqandî and his work al-Anwâru al-ilâhiyya: Editing and Analysis</i> , which we completed in August 2022 under the supervision of Bilal Taşkın.
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) eleştirel amaçla da olsa felsefeyi gündemine alması ve elde ettiği felsefi kazanımlarla, kelim çalışmalarında felsefenin kavram ve yöntemlerini kullanarak Meşşâî felsefe geleneğine tenkitlerde bulunması, felsefi-kelam döneminin başlangıcını oluşturur. Felsefi-kelam dönemi Fahreddin er-Razî (öl. 606/1210), Seyfüddin el-Âmidî (öl. 631/1233), Kâdî el-Beyzâvî (öl. 685/1286), Adudüddîn el-Îcî (öl. 756/1355), Sadüddîn et-Teftâzânî (öl. 792/1390), Seyyid Şerif el-Cürçânî (öl. 816/1413) gibi kelimciler tarafından daha ileri bir düzeye taşınmıştır.¹ Kelam ve felsefenin bu etkileşiminde özellikle Razî'nin etkisi daha da büyük olmuş ve bu durum "Razî tertibi" diye adlandırılan bir anlayışın doğmasına sebep olmuştur. Zira o, eserlerinde -özellikle *el-Muhassal* ve *el-Metâlibü'l-âliye*'de- metafizik, tabiat felsefesi ve kelamın ana konularını sistemli bir şekilde ele alarak işlemiş ve bütün bu ilim dallarının birçok kavram ve meselesini aynı çatı altında bir araya getirmiştir. Böylece Razî'den itibaren kelam metinlerinde felsefe ve mantık konuları büyük oranda kelamın meseleleri ile bir arada ele alınmıştır. Razî'nin tesis ettiği metot Nasîrüddîn et-Tûsî'nin (öl. 672/1274) *Tecrîdü'l-îtikâd*, Kâdî el-Beyzâvî'nin *Tavâli'u'l-envâr*, Adudüddîn el-Îcî'nin *el-Mevâkıf*, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd* ve Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* isimli eserleriyle takip edilerek geliştirilmiştir. Şemsüddîn es-Semerkindî'nin (öl. 722/1322) bu çalışmaya konu edinilen ve Mâtürîdî gelenek içerisinde felsefi kelam metodunun ilk örneklerinden sayılabilecek olan *el-Envârü'l-ilâhiyye* adlı eseri bu metoda göre kaleme alınan kelam metinleri arasında yer alır.

el-Envârü'l-ilâhiyye'nin dışında Semerkandî, *es-Sahâifu'l-ilâhiyye*, *el-Me'ârif fi şerhi's-Sahâif* ve *el-Mu'tekadât* isimli muhtelif kelam metinleri de kaleme almıştır. Bunlar arasında *es-Sahâif* ve *el-Me'ârif* tahkik edilerek neşredilmişlerdir.² *el-Mu'tekadât*'ın tahkikli incelemesini Fatih Köksal yüksek lisans tezi olarak tamamlamıştır. *el-Envârü'l-ilâhiyye* ise bu çalışmanın aslını oluşturan yüksek lisans tezimizde tahkik edilerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Bunların dışında ülkemizde Semerkandî'nin kelam ve felsefeye dair eserleri üzerine yapılan çalışmalar arasında şunları zikredebiliriz: İsmail Yürük'ün "Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Belli Başlı Kelâm Görüşleri: Allah ve İman Anlayışı" adlı doktora tezi,³ Fecri Kartal'ın "Şemsüddin Es-Semerkindî'de Zat Sıfat Anlayışı" adlı yüksek lisans tezi,⁴ Cüneyt Gökçe'nin "Muhammed b. Eşref es-Semerkindî ve Kelâm İlmindeki Yeri" adlı doktora tezi⁵ ve İsmail Yürük ve İsmail Şık

¹ İlyas Çelebi, "Ortaya Çıkışından Günümüze Kelam İlminde 'Konu' Problemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2005), 22; Fatma Zehra Pattabanoğlu, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Ocak 2015), 111.

² Abdurrahman Süleyman Ebu Suaylık, *el-Me'ârif fi şerhi's-Sahâif* (Amman: Câmîatu'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Doktora tezi, 2012).

³ İsmail Yürük, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri: Allah ve İman Anlayışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987).

⁴ Fecri Kartal, *Şemsüddin es-Semerkindî'de Zat-Sıfat Anlayışı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁵ M. Cüneyt Gökçe, *Muhammed b. Eşref es-Semerkindî ve Kelâm İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996).

tarafından hazırlanan *el-Mu'tekad li-i'tikâd-i Ehli's-sünne* adlı eserin tahkik, tercüme ve değerlendirmesi,⁶ Tarık Tanrıbilir'in "Şemsüddin Semerkandî'de Ontoloji ve Epistemoloji Bağlamında Kelam-Felsefe Etkileşimi" adlı doktora tezi,⁷ Yusuf Okşar'ın "Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs* Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi" adlı doktora tezi⁸ ve Melikşah Sezen'in *Müteahhir Dönem Mâturîdî Kelâmı: Şemseddin es-Semerkindî* adlı eseri.⁹

Bunların dışında Semerkandî'nin en önemli felsefe eseri olan, İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ı üzerine kaleme aldığı *Beşârâtü'l-İşârât* adlı şerhi üzerinde ülkemizde yapılan şu çalışmalara yer vermemiz gerekir: Mehmet Sami Baga'nın "Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiiyyat Bölümü: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme" adlı yüksek lisans tezi,¹⁰ Zeynep Korkmaz'ın "Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiat Bölümü Sekizinci ve Dokuzuncu Bölümlerinin Edisyonu ve İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezi,¹¹ Sadi Yılmaz'ın "Şemsüddin Semerkandî'nin *Beşârâtü'l-İşârât* Adlı Eserinin 3. Bölümünün Tahkik ve Değerlendirmesi" adlı tezi ve Arsan Taher'in "Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin İlahiyat Bölümünün Tahkik ve Tahlili" adlı yüksek lisans tezi.¹²

Bu çalışmada ise Semerkandî'nin henüz tahkikli neşri yayınlanmamış ve hakkında, herhangi bir çalışma yapılmamış olan *el-Envâru'l-ilâhiyye* adlı kelam eserinin incelenmesi ve eserde Semerkandî'nin öne çıkan ve kendine özgü yaklaşım ve değerlendirmelerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eserin içeriği ve yapısı ile ilgili bilgi verilecek ikinci bölümde Semerkandî'nin görüşleri incelenecektir. Semerkandî'nin *el-Envâr*'daki görüşleri incelenirken onun diğer kelam eserlerine ve Râzî sonrası kelam metinlerine de müracaat edilmiştir.

1. Hayatı ve Mezhebi Kimliği

Mantık, münazara, kelam ve geometri gibi bilim dallarındaki eserleriyle tanınan Semerkandî'nin hayatı ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Taşköprizâde (ö. 968/1561), "*Miftâhu's-sa'âde*" adlı bibliyografik eserinin *ilm-i nazar* başlığı altında Semerkandî'nin

⁶ Şemseddin es-Semerkindî, *İslâm'ın İnanç İlkeleri*, thk. çev. ve değ. İsmail Yörük - İsmail Şık (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011).

⁷ Tarık Tanrıbilir, *Şemsüddin Semerkandî'de Ontoloji ve Epistemoloji Bağlamında Kelam-Felsefe Etkileşimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

⁸ Yusuf Okşar, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfüs Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016). Bu çalışma ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından Yusuf Okşarı ve İsmail Yürük'ün tahkiki ile neşredilmiştir. Bk. Şemseddin es-Semerkindî, *İlmü'l-Afâk ve'l-Enfüs*, ed. Yusuf Okşar - İsmail Yürük (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020).

⁹ Melikşah Sezen, *Müteahhir Dönem Mâturîdî Kelâmı: Şemseddin es-Semerkindî* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018).

¹⁰ Mehmet Sami Baga, *Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiiyyat Bölümü: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

¹¹ Zeynep Korkmaz, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiat Bölümü Sekizinci ve Dokuzuncu Bölümlerinin Edisyonu ve İncelenmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

¹² Arsan Taher, *Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin İlahiyat Bölümünün Tahkik ve Tahlili* (Kayseri: Er-ciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

de bu ilme dair bir eserine yer verirken “Bu sahada yazılmış en meşhur kitap, *Kıstâsü'l mîzân* sahibi *Mevlânâ Şemsüddîn es-Semerkandî*'nin risalesidir.”¹³ şeklinde onun isim ve nisbesine kısaca temas etmekte, bunun dışında herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) ise “*Keşfü'z-zunûn*” adlı eserinin *Âdâb-ı ilm-i bahs* başlığı altında, *hakîm (filozof), muhakkik, Sahâif ve Kıstâs* isimli eserlerin sahibi şeklinde tanıttığı *Semerkandî*'nin tam ismini, *Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî* olarak belirtir.¹⁴

Doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir bilgiye ulaşılamayan *Semerkandî*'nin, adındaki *es-Semerkandî* nisbesin dolayı *Semerkantlı* olduğu kanaatine varılabilir. Gerek ilmî hayatı, gerekse hoca ve talebe ilişkisine dair yeterli bir bilgiye ulaşılamayan *Semerkandî*'nin *el-Envârü'l-ilâhiyye* adlı eserinin aynı dönemdeki müstensihini olan *Muhammed b. Mahmûd b. Ömer el-Gazî*'nin, istinsah esnasındaki “*dedi/söyledi*” şeklindeki ifadelerinden hareketle onun bir talebesi olduğu anlaşılabilir. Bununla beraber Kâtip Çelebi'nin “*Keşfü'z-zunûn*”da belirttiğine göre, öğrencileri tarafından *Semerkandî*'den *Burhâneddin en-Nesefî*'nin (ö. 687/1289) *Mukaddimetü'l Burhâniyye*' adlı eserine bir şerh yazması istenmiş, o da bu talep üzerine 1287 de *Mardin* bölgesinin idarecisi *Kara Arslan Artukî*'ye ithafen *Miftâhu'n-Nazar* adını verdiği şerhini telif etmiştir.¹⁵ Buradan hareketle *Semerkandî*'nin, *Semerkant* dışında da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Klasik metinlerde *Semerkandî*'ye nispeti tespit edilebilen önemli eserleri “*es-Sahâif fi't-Tefsîr*,¹⁶ *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*¹⁷ ve şerhi *el-Ma'ârif fi şerhi's-Sahâif*,¹⁸ *el-Mu'tekadât*,¹⁹ *el-Envârü'l-ilâhiyye*,²⁰ *Kıstâsü'l-efkâr*,²¹ *Miftâhu'n-nazar*,²² *Âdâbü'l-bahs*,²³ *İlmü'l-âfâk ve'l-enfüs*,²⁴ *Eşkâlü't-tesîs*”²⁵ şeklinde sıralanabilir.

Semerkandî'nin, hayatı hakkındaki sınırlı bilgilere rağmen; mantık, münazara, kelim, astronomi ve felsefe gibi birçok bilim dalında yaptığı çalışma ve teliflerinden hareketle onun, çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. *Semerkandî*, telif ettiği eserlerinde mezhepsel aidiyetini belirtmemekle beraber *es-Sahâifü'l-ilâhiyye* adlı kelim eserinde yer yer “*ashâbunâ (yoldaşlarımız)*” şeklindeki ifadesi ile *Mâtürîdî*leri kastediyor olması muhtemeldir.²⁶ Bununla beraber *Semerkandî* hüsün kubhun aklılığı, insanın fiilleri üzerinde tesiri

¹³ Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde* (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 1/280.

¹⁴ Mustafa Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1941), 1/39.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1803.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1074.

¹⁷ Şemseddin es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, çev. Ramazan Biçer (Çankaya - Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017).

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1074.

¹⁹ Şemseddin es-Semerkandî, *el-Mu'tekadât* (Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 2432), 35a.

²⁰ *Semerkandî*, *el-Mu'tekadât* (Lâleli, 2432), 144a.

²¹ Necmettin Pehlivan, *Şemsüddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstâsü'l-efkâr fi tahkiki'l-esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2010).

²² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/1803.

²³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/39.

²⁴ Yusuf Okşar, *Şemsüddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin İlmü'l-âfâk ve'l-enfüs Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi Ve Değerlendirmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, 2016).

²⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/105.

²⁶ *Semerkandî*, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 2017, 26.

rinin bulunduğu, teklif-i mâ lâ-yutâkın caiz olmadığı ve ilahi fiillerin hikmete mebni olduğu gibi temel meselelerde Mâtürîdî kelamının yaklaşımlarına bağlıdır.

Yapılan ilk çalışmalarda Semerkandî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak 22 Şevval 702 (9 Haziran 1303) kanaati benimsenmiş olsa da son bilimsel çalışmalar ile vefat tarihinin 22 Şevval 722 (3 Kasım 1322) olduğu oraya konulmuştur.²⁷

2. *el-Envârü'l-îlâhiyye*

Semerkindî, giriş kısmında eseri telif sebebini, dönemin idarecisinin, mantık ilmini de içeren ve felsefecilerin görüşlerini eleştiren bir kelim kitabı yazmayı talep etmesi şeklinde ifade eder. O bu isteğe icabet ettiğini ve esere *el-Envârü'l-îlâhiyye* ismini verdiğini söyler.²⁸ Eser kelamın dışında yalnızca mantık ilmini değil, münazara ilmini de ihtiva etmektedir. Bu yönüyle *el-Envârü'l-îlâhiyye*, yalnızca mantık meselelerini ihtiva eden Râzî sonrası kelim metinlerinden ayrılmaktadır. Bu hususun, eserin içerik açısından en özgün yönü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Semerkandî'nin kelim meselelerini tahlil yönüyle de geleneğe özgün katkıda bulunma çabasında olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim o hemen birçok meselede “Bizim açımızdan şöyledir.”, “Bizim iddiamız ise şöyledir.” şeklindeki ifadelerle kendi kanaatini vurgulu bir şekilde dile getirmektedir. Bunun yanı sıra o, *el-Envârü'l-îlâhiyye*'de pek çok ilim adamının görüşlerine yer verir ve bu görüşleri titizlikle tartışır. Semerkandî eserde, *es-Sahâif* ve *el-Mu'tekadât*'ta olduğu gibi, Râzî sonrası gelişen felsefî kelim yönetimini takip etmektedir. Bu kapsamda o mevcudatın taksimi, varlık felsefesi, nefis teorisi gibi meselelere yer vermesinin yanı sıra bu meseleleri Aris- tocu mantığın yöntemine bağlı kalmaktadır.

el-Envâr'da, *es-Sahâif*'ten farklı başlık isimlendirmeleri tercih eden Semerkandî, eserini “mîzân” (ölçü), “mebâdî” (ilkeler) ve “mesâil” (problemler) olmak üzere üç ana bölümde tertip eder ve her bölümü “matla” (ışık kaynağı) diye başlıklandırır. Birinci matla' olan mîzân bölümü, bir mukaddime ve işrâk (aydınlatma) adlı iki alt başlıktan oluşur. İşrâklar ise ikinci alt başlıklar olan “lem'a”lardan (parıltılar) oluşurlar ki, her iki işrâkın altında dört lem'a yer alır. İkinci işrâkın dördüncü lem'ası münazara ilminin konularına ayrılmıştır ki, bu lem'a da üçüncü alt başlık olan “tevcih”lerden (yönler) oluşur. İkinci matla' olan mebâdî bölümü kelamın temel ilke ve kaidelerini kısaca özetleyen lem'alardan oluşur. Üçüncü matla' olan mesâil bölümü ise “nur” (ışık) adlı yedi alt başlıktan oluşur.²⁹ Mizan bölümünün, Semerkandî'ye ait olan *Kıstâsü'l-efkâr* adlı eserin, kelim bölümünün yine ona ait olan *es-Sahâifü'l-îlâhiyye*'nin birer özeti niteliğinde olduğunu belirtmeliyiz.³⁰

el-Envârü'l-îlâhiyye'nin içeriği aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

²⁷ Şemseddin es-Semerkindî, *Kıstâsü'l-Efkâr*, çev. Necmettin Pehlivan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 20.

²⁸ Şemseddin es-Semerkindî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 2432), 144a.

²⁹ Belirtmek gerekir ki, Semerkandî'nin bölüm başlıkları için seçtiği kelimeler İşrâkî geleneğe özgü kavramlarla benzeşse de onun *el-Envâr*'da yer verdiği düşünceleri arasında herhangi bir şekilde İşrâkî düşüncenin etkisine rastlamadık.

³⁰ Bk. Şemseddin es-Semerkindî, *Kıstâsü'l-efkâr*, ed. Necmettin Pehlivan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014), 11.

Birinci Matla': Mîzân	İkinci Matla': Mesâil (İlkeler)	Üçüncü Matla': Mesâil (Problemler)
Mukaddime	Metafizik ve fizik ile ilgili madde madde	Birinci Nur: Allah Teâlâ'nın Sıfatları
Birinci İshrâk: Tasavvurâtı	muhtelif kaideler içeren lem'alar	İkinci Nur: Vücûdî Sıfatlar
Edinme		Üçüncü Nur: Selbî Sıfatlar
Birinci Lem'a: Lafızlar		Dördüncü Nur: Fiiller ve Âlemin
İkinci Lem'a: Tümellem-Tikeller		Beşinci Nur: Nübüvvet
Üçüncü Lem'a: Mahiyet		Altıncı Nur: Kıyamet Ahvâli
Dördüncü Lem'a: Tanımlar		Yedinci Nur: İman, Küfür, Hüsun-Kubuh ve İmamet
İkinci İshrâk: Tasdikâtı		
Edinme		
Birinci Lem'a: Önergeler		
İkinci Lem'a: Kıyas		
Üçüncü Lem'a: Kıyasa Bağlı Konular		
Dördüncü Lem'a: Tartışmanın İlkeleri		
Birinci Tevcih: Tartışmanın Zemini		
İkinci Tevcih: Red ve Cevap		
Üçüncü Tevcih: Tartışmanın Unsurları		

3. Semerkandî'nin *el-Envârû'l-İlâhiyye*'de Öne Çıkan Kelâmî Görüşleri

Bu bölümde Semerkandî'nin kelama dair genel düşünce dünyası ele alınmayacaktır. Çalışmanın amacı, bir Mâtürîdî olan Semerkandî'nin en son eseri olan *el-Envârul-ilâhiyye*'deki özgün görüşlerini tespit etmek ve incelemektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla temel meselelerde Mâtürîdî ekolünü takip etmektedir. Semerkandî, tekvînün kadim bir sıfat olması, hüsun kubhun aklılığı, insanın fiilleri üzerinde tesirinin bulunduğu, teklîfi mâ lâ-yutâkın caiz olmadığı ve ilahi fiillerin hikmete mebnî olduğu gibi hususlarda genel Mâtürîdî düşünce ile muvafıktır. Bununla beraber o, bazı meselelerde özgün görüşler ortaya geliştirmiştir. Bu bağlamda aşağıda onun *el-Envâr* adlı eserinde; varlık kavramının tanımı, Allah'ın sıfatlarının taksimi, Zat-sıfat ilişkisi, Allah'ın vahdâniyeti, ilim sıfatı, isim-müsemma, beşâirü'n-nübüvve, imanın artması-eksilmesi, hüsun-kubuh ve tafâil konularında öne çıkan görüşlerine yer verilecektir.

3.1. Varlık Kavramının Tanımı

Kelam eserlerinde çoğunlukla tümel kavramlar (*umûr-i âmmeh*) özelinde incelenen varlık kavramı,³¹ tanımının yapılabileceği, müşterek olup olmadığı ve mahiyet ile ilişkisi gibi farklı bağlamlarda tartışma konusu yapılmıştır. Semerkandî, *el-Envâr*'da varlık kavramının müşterekliği ve varlık-mahiyet ilişkisi ile ilgili olarak kelimacılarla

³¹ Ebu Suaylık, *el-Ma'ârif fi Şerhi's-Sahâif*, 96; Bilal Taşkın, *Müteahhir Dönem Kelâmında Bir Umûr-ı Âmmeh Kavramı Olarak Varlıkla İlgili Tartışmalar: Teftâzânî Örneği* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 1.

hemen hemen aynı görüşte iken, varlık kavramının tanımının yapılıp yapılamayacağı meselesinde özgün bir görüş ortaya koymaktadır.

Filozoflar ve kelâmcılar tarafından benimsenen genel kanaate göre varlık kavramı, en tümel kavramlardan olup cinsi ve faslı bulunmadığı için tanımlanamaz. Buna göre varlık bedîhî (apaçık) olduğu için zaten ayrıca bir tanımının yapılmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.³² Semerkandî'ye göre ise -her ne kadar cins ve fasıldan oluşan bir tanım ile tanımlanamasa da- varlık kavramının lafzî (adsal) tanımının yapılması mümkündür. Ona göre varlık kavramı, -lafzî tanım olarak- oluş (*kevn*) kavramı ile tanımlanabilir. Yani varlık, ona göre mutlak anlamda oluştan ibarettir.³³ O *Bişârâtü'l-İşârât* adlı eserinde de varlığın duyulur ve akli/tümel olmak üzere bütün oluşları kapsadığını söylemektedir.³⁴ Teftâzânî de Semerkandî'nin *varlık* kavramını oluş ile açıklayan lafzî tanımını tercih ettiği görülür.³⁵ Bununla beraber Semerkandî'ye göre oluş kavramı ile kelimenin mücerret master hali değil, bu kelimenin ifade ettiği gerçeklik durumu kastedilmektedir. Ona göre varlık kavramı oluş anlamına geldiği için her hangi bir dilde bu anlamı karşılayabilen farklı kelimeler ile de varlık kavramının tanımı yapılabilir. Örneğin Farsça *hesten*³⁶ sözcüğü bu anlamda kullanılabilir.³⁷

3.2. Allah'ın Sifatlarının Taksimi

İlâhî sıfatların kelâm ilminde birçok taksimi yapılmıştır. Örneğin Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ilâhî sıfatları zâtî ve fiilî sıfatlar şeklinde ikiye ayırmaktadır.³⁸ Ebû Hanîfe'den sonra Mâtürîdîler tarafından da aynı taksimin sürdürüldüğü söylenebilir.³⁹ Sıfatlar taksiminin Eş'arî âlim Bâkîllânî tarafında da zâtî ve fiilî olarak incelendiği görülmektedir.⁴⁰ Râzî ise ilâhî sıfatları selbî ve sübûtî ya da izâfî ve selbî şeklinde birkaç açıdan tasnif etmiştir.⁴¹

³² Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye* (İran: İntişarat-ı Beydar, 1370), 1/10; Nasîrüddin et-Tûsî, *Tecridü'l-İ'tikâd*, thk. Muhammed Cevad el-Celâlî (İran: Mektebu'l-İlâmî'l-İslâmî, ts.), 105; Muhammed Yazıcı, "Sünnî Kelâmcılara Göre Varlık Kategorileri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 205; Ahmet Akgüç, *İsmail Gelenbevide Varlık Düşüncesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 8-9; Taşkın, *Müteahhir Dönem Kelâmında Bir Umûr-ı Âmme Kavramı Olarak Varlıkla İlgili Tartışmalar: Teftâzânî Örneği*, 30-31.

³³ Semerkandî, *el-Envârü'l-İlâhiyye* (Laleli, 2432), 149b.

³⁴ Ersan Türkmen, "Şemsüddin Es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinde Kullandığı Şerh Metodu ve Eserin İlahiyât Bölümünde Varlık ve İletleri Konusuna Yaklaşımı", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 245-246.

³⁵ Taşkın, *Müteahhir Dönem Kelâmında Bir Umûr-ı Âmme Kavramı Olarak Varlıkla İlgili Tartışmalar: Teftâzânî Örneği*, 37.

³⁶ Bunun için bk. Kadir Golkarian, *Moheg Farsça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), "Hest", 452.

³⁷ Ebu Suaylık, *el-Ma'ârif fi Şerhi's-Sahâif*, 97.

³⁸ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, ed. Seyyid Şerafeddin Ahmed (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1979), 1.

³⁹ Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Bahrü'l-Kelâm*, thk. Muhammed Seyyid el-Bersecî (Dâru'l-Feth, 2014), 104; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, thk. Muhammed Aruçî (İstanbul: Daru İbn Hazm, 2014), 99-113; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usulü'l-Münife li'l-İmam Ebu Hanife*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şağul (Mısır: El-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2008), 14-20.

⁴⁰ Kâdî Ebû Bekir el-Bâkîllânî, *Kitâbu't-Temhîd*, thk. Yusuf Mekârisî el-Yesûî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Şerkiyye, 1957), 262.

⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981), 32/180.

Semarkândî'nin sıfatlar taksiminin ise birçok kelamcının taksiminden farklılık arz ettiği görülmektedir. O sıfatları öncelikle *hakîkî sıfatlar* ve *izâfî sıfatlar* şeklinde ikiye ayırmakta, ardından *izâfî sıfatları* ise kendi içinde *vücûdî* ve *ademî* şeklinde taksim etmektedir. Buna göre Semarkândî'nin sıfatlar taksimi şu şekildedir:

1. Hakîkî Sıfatlar: Semerkandî'ye göre hakîkî olan sıfatlar mefhumları yönünden doğrudan Allah'a nispet edilebilen ve bu nispet için haricî bir şeye gereksinim duymayan sıfatlardır. O bu tür sıfatlara "vücûd" sıfatını örnek olarak zikreder. Çünkü bu sıfat, Allah'a ait bir "varlık" sıfatı olup, zatına nispeti doğrudan gerçekleşmektedir.

2. İzâfî Sıfatlar: Semerkandî'ye göre izâfî sıfatlar, anlamları yönünden Allah'a nispet edilebilmek için başka bir şeye ihtiyaç duyarlar. Örnek olarak vücûb (zorunluluk) sıfatının vücûd'a nispeti, îcâd ve idâm sıfatlarının ise Allah'ın var ettiği ya da yok ettiği şeylere nispeti zikredilebilir. Ayrıca ona göre bu gruptaki sıfatlar *vücûdî* ve *ademî* şeklinde ikiye ayrılmaktadır:

a. Vücûdî olan izâfî sıfatlar: Semerkandî'ye göre vücûb sıfatı izâfîdir; çünkü Allah'a nispeti varlık sıfatı aracılığı gerçekleşmektedir. Vücûb sıfatı aynı zamanda vücûdîdir; çünkü Allah'ın zatının zorunlu varlığını ifade etmektedir.

b. Ademî olan izâfî sıfatlar: Gınâ (ihtiyaçsızlık) ve adem-i tehayyüz (mekânda yer edinmeme) gibi sıfatlar ademîdir. Gınâ sıfatı ile Allah'ta her hangi bir muhtaçlık durumunun yokluğu, adem-i tehayyüz ile ise O'nda her hangi bir mekanı işgal etmenin bulunmayışı ifade edilmektedir.⁴²

3.3. Zat-Sıfat İlişkisi

Zat-sıfat ilişkisi meselesi, sıfatlar konusunun ontolojik (varlık-bilimsel) problemleri arasında yer almaktadır.⁴³ Bu bağlamda ilâhî sıfatların zât ile ilişkisinin nasıl olduğuna dair muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin Mu'tezile açısından "sıfat" ile "zât" aynı şeyler olup sıfatların ayrıca zat üzerine zait olması söz konusu değildir.⁴⁴ Mu'tezile'nin bu söylemi ilâhî sıfatların inkârı olarak değerlendirilmiş⁴⁵ ve bunun için kendilerine zatı sıfatlardan soyutlayanlar anlamında *muattıla* denilmiştir.⁴⁶ Ehl-i sünnet kelamcılarına göre ise sıfatlar zat üzerine zait (eklenen) nitelikler olup ne zatın aynısıdır, ne de ondan ayrıdır. Örneğin İmam Eş'arî'ye göre zât ile kaim olan ilâhî sıfatlar için, "zâtın aynısıdır" veya "ondan başka bir şeydir" şeklinde ifadeler kullanılamaz.⁴⁷ Bu bağlamda Mâtürîdîler de benzer yaklaşımda bulunarak Eş'arilerle aynı görüşü benimsemektedirler.⁴⁸ Ancak vücûd sıfatının zatın aynısı olup olmadığı meselesinde ise bir ihtilaf bulunmaktadır. Zira İmam Eş'arî ve Mâtürîdîlerin çoğunluğuna göre vücûd sıfatı zât ile aynı

⁴² Semerkandî, *el-Envârü'l-İlâhiyye* (Laleli, 2432), 152b.

⁴³ Ziya Erdinç, *Erken Dönem Kelam Kaynaklarında Zât-Sıfat İlişkisine Yaklaşımlar ve Delilleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 17.

⁴⁴ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil (Kahire: Muessesetu'l-Halebi ve Şurekah, 1968), 1/44.

⁴⁵ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Frak*, thk. Muhammed Osman el-Heşt (Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, 1988), 288.

⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/92.

⁴⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/95.

⁴⁸ Nüreddin es-Sâbü'nî, *Kitabu'l-Bidâye*, thk. Fethullah Huleyf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1969), 51.

iken; Eş'arîler'in çoğunluğuna göre diğer sıfatlarda olduğu gibi vücûd sıfatında da zat üzerinde zaitlik söz konusudur.⁴⁹

Semerkindî'nin zat-sıfat ilişkisi problemine yaklaşımı ise şu şekilde özetlenebilir:

a) Sıfatların zattan tecrit edilmesi kemal açısından zattaki bir eksikliği/yoksunluğu ifade eder. Buna göre sıfatlar var kabul edildiğinde ise kendi başlarına kâim olamayacakları için zat üzerinde bir zaitlik durumu söz konusu olur.

b) Zat ile sıfatlar aynı kabul edilir ise, bu durumda bütün sıfatların birbiri ile aynı olmaları gerekir; bu ise imkânsızdır. Çünkü her bir sıfat kendisine ait hususiyetleri ile bir diğerinden ayrılmaktadır.

c) Vücûd sıfatı zat ile aynı kabul edilir ise, bu takdirde sıfatın, “zâtın kendisi” olarak kabul edilmesi problemi ortaya çıkar.⁵⁰

Zat ve sıfat ilişkisi bağlamında yapılan tartışmada Semerkindî'nin, Eş'arî ile Mâtürîdîler tarafından benimsenen zat ve sıfatların ne aynı ne de ayrı oldukları şeklindeki görüşe katıldığı; ancak onun, İmam Eşarî ile Mâtürîdîler'in çoğunluğu tarafından benimsenen “vücûd sıfatı ile zâtın aynı olduğu” şeklindeki görüşe katılmadığı görülmektedir.

Sıfatlar konusunda haberi sıfatlar meselesine de değinen Semerkindî, burada farklı bir tasnif veya yoruma gitmemekle beraber, *müşebbihe* ve *mücessimenin* bu sıfatları zahiri anlamları üzerine anlamalarına karşı çıkar. Ona göre naklî delillerin zâhiri, aklî deliller ile çelişmeyeceği bu meselede doğru olan tutum ya *tevil*e gitmektir veya *tefviz* yolunu benimsemektir. Semerkindî'ye göre eğer tevil yapılacak ise *yed* kudret, *vech* rab, *ayn* görme, *istivâ* ise mülk, istila etme, arşı yaratmayı bitirerek kendi haline bırakma gibi anlamlara yorulabilir. Fakat ona göre bu meselede doğru olan tutum ise -Âl-i İmrân Suresi 7. ayet'inin medlûlü gereği- selefin yaptığı gibi müteşâbih olan bu tür kavramların gerçek bilgisini Allah'a havale etmektir. Çünkü Semerkindî'ye göre ﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ âyetindeki doğru olan vakıf yeri, bazılarının zannettiği gibi “*verrâsihune fil-ilmî*” olmayıp “*Allah*” lafzı üzerinedir. Bunun delili ise, âyetin zahirine göre “*verrâsihune fi'l-ilmî*” ifadesi mübteda, ayetin sonrası ise haber cümlesidir. Ayrıca Übey b. Kâ'b'ın (ö. 33/654 [?]) mushafında geçen “*Onun tevilinin yalnızca Allah bilir. İlimde rusuh sahibi olanlar ise âmennâ derler.*” ile İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen “*Vakıf Allah lafzı üzerinedir.*” nakillerin bu anlamı desteklemesi de buna bir delildir.⁵¹

3.4. Allah'ın Vâhdaniyeti

İslam dininin en temel ilkesi olan Allah'ın vahdâniyeti (teklîği) inancı, kelam ilminin temel konuları arasında yer almaktadır. Kelâmî literatürde Allah'ın vahdâniyeti bağla-

⁴⁹ Semerkindî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Laleli, 2432), 152b; Alâeddin et-Tûsî, *Tehâfitü'l-Felâsife*, thk. Rızâ Saâde (Lübnan: Dâru'l-Fikrî'l-Lubnânî, ts.), 208; Ahmed Efendi Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm min 'İbârâti'l-İmâm*, thk. Yûsuf Abdurrezak (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1949), 94; Abdürrahîm b. Ali Şeyhzâde, *Nazmü'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid* (Mısır: Matbatu'l-Edebiyye, 1317), 5; İsmail Gelenbevî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl* (Dersaadet, 1316), 1/232; Yörük, *Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri: Allah ve İman Anlayışı*, 91; Bilal Taşkın - Hikmet Şavluk, “Kudret Sahibi Bir Fâil Olarak İnsan: Şemseddin es-Semerkindî'de İlâhî Sıfatlar ve İnsan Fiilleri İlişkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2022), 479-502.

⁵⁰ Semerkindî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Laleli, 2432), 153a.

⁵¹ Abdurrahman Süleyman Ebu Suaylık, *el-Ma'ârif fi Şerhi's-Sahâif* (Amman: Doktora tezi, Câmîatu'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 2012), 287; Semerkindî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Lâleli, 2432), 156b.

mında birçok delil ileri sürülmektedir. Bu mesele, kelimelerinde genel olarak birden fazla ilahın gerçek olması varsayımına dayanır.⁵²

Semerkindî, vahdâniyet meselesinde ileri sürülen birçok açıklamanın maksadı ifadede yetersiz kaldığını, zihninde daha farklı ve güçlü bir delil belirlediğini ifade eder.⁵³ O meseleyi “zorunlu varlık” ve “taayyün (tikel gerçeklik)” kavramları bağlamında inceler. Ona göre iki ilah var olsaydı, her biri için ayrı ayrı birer tikel gerçeklik ve zorunlu varlık olma durumları ortaya çıkardı. Bu durumda tikel gerçeklik kazanan her bir ilah zorunlu varlık olma açısından ya birbirleri ile aynı olurlar veya birbirlerinden farklılaşırlar. Eğer aynılık söz konusu olur ise bu durumda her açıdan aynılık söz konusu olacağı için zorunlu varlık tek olur. Eğer bir farklılık söz konusu olur ise bu durumda ayrışma ve birleşme açısından bir ihtiyaç durumu ortaya çıkar ki zorunlu varlık için bunların tasavvuru doğru değildir.⁵⁴

Semerkindî, vahdâniyet meselesinde putperestler, düalistler ve Hristiyanların hak-tan saptığını belirttiğinden sonra⁵⁵ özellikle Hristiyan kaynaklardan hareketle şirk inancını eleştirir. Örneğin o, Hristiyan kaynaklarda geçen *Baba* ve *Oğul* gibi birçok kavramın aslında mecazi ifadeler olduğunu, zamanla bu tür ifadelerin gerçek anlama hamledilerek yanlışla düşüldüğünü belirtir. Semerkindî bu görüşünü Yuhannâ İncil’inden yaptığı şu alıntı ile örneklendir:

“(İsa), Ey Filipus! Beni gören Baba’yı görmüş gibi olur. Nasıl olur da benim Babayla, Baba’nın da benimle birlikte olduğuna inanmıyor ve bize Baba’yı göster diyorsun. Benim konuştuğum şeyler kendi nefsimden değil, aksine bendeki hâl olan Baba’dandır ki, O benim yaptığım işleri yapıyor. Benim Baba ile Babanın da benim ile olduğuna iman edin ve tasdik edin”⁵⁶

Semerkindî’ye göre *ibnu’l-dünya* ifadesinin *dünyanın çocuğu*, *ibnu’s-sebil* ifadesi *yolun çocuğu* şeklinde gerçek anlamlarında kullanılmayıp bir iş üzerinde bulunan kimseyi ifade ettiği gibi, İncil ayetlerinde geçen *Baba* ve *Oğul* gibi bazı kavramların da aynı şekilde gerçek değil mecaz anlamda anlaşılması gerekir. Nitekim ona göre Allah’ın Hz. İbrahim için *Dost* ifadesini kullanması da bu hususu desteklemektedir.⁵⁷ Ayrıca Semerkindî, üstteki İncil ayetinde geçen “Benim Baba ile Babanın da benim ile olduğu..” şeklindeki ifadenin ise hak yoldaki birlikteliği ifade ettiğini belirtir.⁵⁸

Semerkindî bu bağlamda İncil’den yaptığı muhtelif alıntılar ile görüşünü desteklemeye devam eder. Örneğin ona göre Yuhannâ İncil’inde geçen “(İsa), muhakkak ki ben, hem benim Baba’mın ve hem de sizin Baba’nızın; aynı şekilde hem benim İlah’ım ve hem de sizin İlah’ınızın yanına çıkıyorum.”⁵⁹ şeklindeki ayetin açık anlamı, Hz. İsa’nın (a.s.) gerçek anlamda bir *Oğul* olmadığını, aksine onun kul olma hususunda diğer bütün insanlar ile bir

⁵² Bk. Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü’l-Merâm*, thk. Hasan Mahmud Abdullatif (Kahire: Meclisu’l-a’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1971), 153; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkif*, thk. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 8/49.

⁵³ Semerkindî, *es-Sahâifü’l-İlâhiyye*, 310.

⁵⁴ Semerkindî, *el-Envârü’l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 153a.

⁵⁵ Semerkindî, *el-Envârü’l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 153a.

⁵⁶ Tercümetü Lecneti’l-Bâbâ Kirilus es-Sâdis, *el-İncilü’l-Kıddisi Yuhannâ* (Dâru’l-Mearif, 1997), 525; Semerkindî, *el-Envârü’l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 153b.

⁵⁷ *Kur’an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nisâ 4/125; Semerkindî, *es-Sahâifü’l-İlâhiyye*, 1985, 317.

⁵⁸ Semerkindî, *el-Envârü’l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 153b.

⁵⁹ *el-İncilü’l-Kıddisi Yuhannâ*, 658; Semerkindî, *el-Envârü’l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 153b.

olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre bu ayette ayrıca onun nübüvvetine de bir vurgu vardır.⁶⁰

3.5. İsim-Müsemmâ

İsim-müsemmâ problemi ontolojik bir problem olup genel olarak, isimlendirilen zat ile ismin aynı şeyler olup olmadıkları meselesi etrafında incelenir. Bu bağlamda temelde şu görüşler ileriye sürülmüştür:

Mu'tezile'ye göre isim ve isimlendirilen zat, birbirinden ayrı şeylerdir.⁶¹ Nitekim Kâdî Abdülcebbar (öl. 415/1025) "Eğer isim ve isimlendirilen şeyler aynı olsaydı necaset kelimesini telaffuz edenin ağzının pislenmesi gerekirdi." şeklinde bazı örneklemelerden hareketle her iki şeyin (isim ve isimlendirilen zatın) aynı olamayacağını savunur.⁶²

Eş'arîler'in geneline göre ise isim ile isimlendirilen zat aynı şeylerdir. Fakat onlara göre isim kavramı ile soyut olarak lafzın kendisi değil, işaret ettiği anlam kastedilir. Eş'arîler'in ayrıca isim ile tesmiye (isimlendirme) kavramları arasında da bir ayırım yaptıkları görülmektedir. Onlara göre "tesmiye" lafzın kendisiyken "isim" ise lafzın gösterdiği anlamdır.⁶³

Mâtürîdîlerin isim-müsemmâ meselesindeki yaklaşımı, Eş'arîlerin genelinin yaklaşımıyla paralellik arz eder. Örneğin bir Mâtürîdî kelamcı olan Pezdevî (öl. 493/1100) isim ile isimlendirilen zatın aynı olduğu şeklindeki yaklaşımın Ehl-i sünnet'in çoğunluğu tarafından kabul edildiğini belirterek⁶⁴ Mâtürîdîlerin bu görüşü benimsediklerini imâ eder. Bu bağlamda Sâbûnî de Mâtürîdîlerin isim ile isimlendirilen zatın aynı olduğu görüşünü benimsediklerinin söyleyerek⁶⁵ Pezdevî'nin söylemini destekler. Eş'arîlerde olduğu gibi Mâtürîdîler tarafında da isim kavramıyla lafzın kendisi değil, delalet ettiği anlamın kastedildiği belirtilir.⁶⁶

Semerkandî, isim ve isimlendirilen şeyin aynı olduğu şeklindeki görüşü Eş'arîlere atfeder, ancak bu görüşün tartışmaya açık olduğunu belirtir.⁶⁷ Aslında bu ifadeyle onun, isim ve isimlendirilen şeyin aynı olduğunu kabul eden Mâtürîdîlere de katılmadığı anlaşılmaktadır. Semerkandî'ye göre isim ile isimlendirilen zatının kastedilmesi yalnızca mecazî bir ifade olarak değerlendirilir. Dolayısıyla ismin söylenip isimlendirilen şeyin kastedilmesi iki şeyin ayrılığını gerektirmez.⁶⁸ Semerkandî'ye göre aslında bu mesele etrafında yürütülen tartışmalar kavramsaldir (lafzî); çünkü isim ile, lafzın soyut anlamı kastedilirse isim, isimlendirilen şeyden farklı olur. Ancak isim ile, soyut anlamın dışındaki şey (medlûl) kastedilir ise bu durumda isim ve isimlendirilen şey aynı olur.⁶⁹

⁶⁰ Semerkandî, *el-Envârü'l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 153b.

⁶¹ İbn Fûrek, "Mücerredü Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî", thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayih (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2005), 38.

⁶² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdulkerim Osman (Mektebetu Vehbe, 1996), 38.

⁶³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 8/229-230.

⁶⁴ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003), 93.

⁶⁵ Sâbûnî, *Kitabu'l-Bidâye*, 54-55.

⁶⁶ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, 53.

⁶⁷ Semerkandî, *el-Envârü'l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 155b.

⁶⁸ Semerkandî, *el-Envârü'l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 155b.

⁶⁹ Semerkandî, *el-Envârü'l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 155b.

3.6. Beşâirü'n-Nübüvve

Kur'an-ı Kerimde yer yer Hz. Peygamber'in (s.a.v.), kitap ehline önceden müjdelendiği haber verilmektedir. Örneğin ayet-i kerimde bu gerçeğe şöyle işaret edilmektedir:

*“Hani, Meryem oğlu İsa, “Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim” demişti. Fakat onlara apaçık mucizeleri getirince, “Bu, apaçık bir sihirdir” dediler.”*⁷⁰

Bu ayete göre Hz. Peygamber'in risâlet haberi kitap ehline doğrudan ismi zikredilerek müjdelenmektedir. “Hz. Peygamber'in nübüvvetinin önceki ilâhî kitaplarda haber verildiğini ifade eden”⁷¹ bu mesele, literatürde *beşâirü'n-nübüvve* (nübüvvetin müjdeleri) kavramıyla anılır. Hz. Peygamber'in önceki kutsal kitaplarda haber verildiği ile ilgili bu hususu dikkate alan Semerkandî'nin, eserinde Tevrat ve İncil'den alıntılar yaparak *beşâirü'n-nübüvve* bağlamında etraflı bir inceleme yaptığı görülmektedir.

Semerkandî'ye göre Tevrat'ın “*Yetmişler Tercümesi*” nüshasında geçen “*Onlara, onların kardeşlerinin çocuklarından senin gibi bir peygamber göndereceğim ve sözlerimi onda yerine getireceğim...*”⁷² âyeti Hz. Peygamber ile ilgili şu iki hususa işaret etmektedir:

a) Bu âyette geçen “*onların kardeşlerinden*” ifadesi nedeniyle, gönderilecek olan peygamber İsrâiloğulları arasından olamaz; çünkü “onların kardeşlerinden” tamlamasındaki zamir (onlar) İsrâiloğullarını ifade eder. Semerkandî'ye göre bir şeyin kendisine tamlama yapılması doğru değildir. Bundan dolayı “onlar (İsrâiloğulları)” sözcüğüne izâfe edilen “kardeşler” sözcüğü, “İsrâiloğullarının amca çocukları (kardeş çocukları olan İsmailoğulları)” anlamında anlaşılmalıdır.

b) Semerkandî'ye göre üstteki Tevrat âyetinde yer alan “*senin gibi*” ifadesi, Hz. Peygamber'e işaret eden ikinci husus olarak anılabilir. Çünkü âyette geçen “*senin gibi*” ifadesi, hem insanlık vasfı hem de nübüvvet (mertebe) açısından benzerlik anlamı içermektedir. Çünkü ona göre ayetin bağlamı bu anlamı vermektedir.⁷³

Semerkandî'ye göre üstteki ayete yer alan iki husus nedeniyle Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ardından gönderileceği müjdelenen peygamberin, mertebe açısından (müstakil bir din ve kitap sahibi olma açısından) Hz. Mûsâ gibi olması gerekir. Bunun ise tarihî veriler doğrultusunda Hz. Peygamber olduğu sabittir.

Semerkandî ayrıca şu iki Tevrat âyetinin de Hz. Peygamber'in risalesini desteklediğini söyler:

*“O (Hacer) doğuracak. Onun evlâdi içinden bir kişi olacak ki o kişinin eli herkesin üstünde olacak...”*⁷⁴

*“Rab, Sînâ'dan yaklaştı/geldi, Saîr dağından onlara doğdu ve Pârân dağında tecelli etti...”*⁷⁵

⁷⁰ Kur'an-ı Kerim Meâlî, Saff 61/6.

⁷¹ Fadıl Aygün, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 1.

⁷² *Tevrâtü Mûsâ*, çev. Hâlid George Yazığı (Kahire: Medresetu'l-İskenderiyye, 2018), 393. Semerkandî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Laleli, 2432), 157b.

⁷³ Semerkandî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Laleli, 2432), 157b.

⁷⁴ *Tevrâtü Mûsâ*, 29.

⁷⁵ *el-Ahdu'l-Kadîmu'l-İbriyyu*, çev. Bolus el-Fegali - Antoine Auker (el-Câmiatu'l-Antûniyye, 2007), 344.

Semerkindî'ye göre ilk âyette Hz. Hâcer'den dünyaya gelen ve “eli herkesin üstünde olan” ifadesiyle kastedilen kişi Hz. Peygamber'dir. Ayrıca ona göre, ikinci âyette geçen “Saîr” dağı Hz. İsa'nın (a.s.) doğduğu bölgeye yakın bir dağ iken, “Fârân” dağı ise Mekke istikametine düşen bir dağdır. Buradan da anlaşılmaktadır ki Hz. İsa'nın ardından gönderilecek olan son nebi Fârân'da (Mekke) çıkacaktır. Nitekim Tevrat'taki bazı ayetlerde geçen “Fârân” sözcüğünün Hz. İsmail'in (a.s.) yaşadığı bölge için de kullanıldığı görülmektedir. Semerkindî'ye göre Tevrat'taki şu âyet bu hususu desteklemektedir: “O (İsmail) büyüüp Fârân'da ikamet edene kadar Allah onun ile beraber idi.”⁷⁶

Semerkindî *beşâirü'n-nübüvve* bağlamında ileri sürdüğü delilleri İncil âyetlerinden ikibaslar yaparak desteklemektedir. Bu bağlamda o, alttaki şu üç İncil âyetine yer vermektedir:

1. “Kutsal Ruh olan Fâraklît'e gelince; Baba onu benim adımla sizlere gönderecek ve o sizlere her şeyi verecek (öğretecek) ve o sizlere benim söylediklerimi hatırlatacak...”⁷⁷

Semerkindî'ye göre âyette geçen “Fâraklît” sözcüğü Hz. Peygamber'e işaret etmektedir. Ancak bu sözcüğün yaygın olan birçok İncil nüshasında yer almadığı görülmektedir. Örneğin Ebu'l-Ferec Hibetüllâh İbn Assâl'in (öl. 1253) *el-Enâcîlu'l-erbe'a* adlı eserinde bazı otantik İncil nüshalarından hareketle yaptığı tercümelerde “Fâraklît” sözcüğü yerine “Muazî” sözcüğüne yer verdiği görülmektedir. Örneğin “Baba'nın benim adımla göndereceğin Kutsal Ruh olan Muazî (teselli edici) geldiği vakit...”⁷⁸ âyetinde böyle kullanılmıştır. Yine kabul görmüş bazı İngilizce çeviri metinlerinde “Fâraklît” sözcüğü yerine, “Comforter (teselli edici, rahatlatıcı)”⁷⁹ sözcüğüne yer verildiği görülmekte iken, Türkçe çeviri metinlerde ise çoğunlukla “Yardımcı”⁸⁰ sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Ancak bazı kadim İncil nüshalarında “Fâraklît” sözcüğünün değiştirilmeksizin kullanıldığı da görülmektedir.⁸¹

2. “Sizin için hayırlı olan benim gidişimdir. Zira eğer ben gitmezsem Fâraklît (Muazî) size gelmez... Ve o geldiğinde günah, doğruluk ve hüküm konusunda âlemi azarlayacaktır.”⁸²
“Gerçeğin Ruhu geldiği vakit o sizlere tüm doğrulara yönlendirecek. Zira o kendi nefinden konuşmayacak, sadece işittiklerini söyleyecektir...”⁸³

Semerkindî'ye göre üstteki iki âyette, Hz. İsa'nın ardından gönderilecek olan bir peygamberin geleceği bilgisine/haberine yer verilmektedir. Semerkindî'nin ifadesine göre bazı Hristiyanlar, üstteki âyetlerde geçen “Fâraklît” kelimesinin Hz. İsa için kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Onlar bu iddialarını, “Hz. İsa'nın çarmıha gerilme olayından sonra birkaç kere daha geri döndüğünün Havariler tarafından görüldüğü” inancı üzerinden temellendirdiler. Semerkindî onların bu iddialarının doğru olmadığını belirtir. Çünkü ona göre şu iki delili ile “Fâraklît” sözcüğünün Hz. İsa için kullanılmadığı ispatlanabilir:

⁷⁶ *Tevrâtu Mûsâ*, 38.

⁷⁷ Semerkindî, *el-Envâru'l-ilâhiyye* (Laleli, 2432), 14b.

⁷⁸ *el-Enâcîlu'l-erbe'a*, thk. Samuel Kuzmân Muavvez, çev. Ebü'l-Ferec Hibetüllâh İbn Assâl (Medresetü'l-İskenderiyye, 2014), 570; Ayrıca bk. *el-İncîlu'l-Kiddîsi Yuhannâ*, 563.

⁷⁹ King James Bible Online Study Bible KJV, “John Chapter: 14/26” (Erişim 15 Haziran 2022).

⁸⁰ Bursa Protestan Kilisesi, “Yuhanna 14/26”, *Kutsal Kitap* (Erişim 15 Haziran 2022).

⁸¹ *el-Enâcîlu'l-Erbe'a*, 571; Aygân, *Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve*, 301.

⁸² *el-İncîlu'l-Kiddîsi Yuhannâ*, 567.

⁸³ *el-İncîlu'l-Kiddîsi Yuhannâ*, 572.

a) Âyette yer alan ifadede haberi veren kişi ile, kendisinden haber verileni anlatan zamir sözcükleri birbirinden farklıdır.

b) Âyetlere göre “Fâraklât/Gerçeğin Ruhı” olarak nitelenen kişi geldiğinde onlara şeriatı öğretecektir. Oysa İncil’deki “Havariler Bölümü”nde de belirtildiği üzere Hz. İsa geri döndüğünde şeriat/dînî ahkâm ile ilgili hiçbir bir öğretilde bulunmamış ve onların arasında kısa bir süre kalmıştır.⁸⁴

Semerkandî Tevrat ve İncil âyetlerinden elde ettiği kendi çıkarımlarının ne önceki ne de sonraki İslâm âlimleri tarafından zikredilmediğini vurgulamaktadır.⁸⁵

3.7. İmanın Artması veya Eksilmesi

İmanın artması veya eksilmesi meselesi, genel olarak “iman” kavramının tanımı ile ilgili yapılan tartışmalar bağlamında gündeme gelmektedir. Genel olarak “amelin imandan bir parça olduğu” düşüncesinden hareketle imanı tanımlayanlara göre imanda artma ve eksilme söz konusu iken; imanın “kalbin tasdiki” olduğu düşüncesi üzerinden tanım yapanlara göre ise imanda artma veya eksilme mümkün değildir. Bu bağlamda ileri sürülen görüşler şu şekilde özetlenebilir:

a) Selef-i Salihinin geneli imanı “Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve rükünleri ile birlikte ameldir.”⁸⁶ şeklinde tanımlar. Aynı şekilde Hâricîler ile Mu‘tezile de selef gibi ameli imandan bir parça olarak kabul etmektedirler.⁸⁷ Bu gruba göre amel imandan bir parça olduğu için, amellerdeki herhangi bir eksiklik veya artma ile bağlantılı olarak imanda da bir artma veya eksilme söz konusu olabilmektedir.⁸⁸

b) Eş‘arîler ve Mâtürîdîlerin geneli tarafından benimsenen görüşe göre ise iman kalbin tasdikidir. Bu görüşü benimseyenlerin tanımlarında bazen “dil ile ikrar” ifadesi görülse de onlara göre asıl olan kalbin tasdikidir.⁸⁹ Bu gruba göre tasdik “yakîn”i (kesini) gerektirdiği ve kesinliğin, değişmez tek bir hakikat olması nedeniyle⁹⁰ imanın azlığı ve çokluğu mümkün değildir.

Bir Mâtürîdî olan Semerkandî ilk gruptakiler gibi imanda artma ve eksilmeyi mümkün görmektedir. Çünkü ona göre iman, eğer amel anlamında kullanılırsa artma ve eksilmenin varlığı doğal olarak bulunur. İman tasdik anlamında kullanılır ise, bu anlamdaki imanın kuvvet ve zayıflığı kabul etmesi dolayısı ile artma ve eksilmesi yine söz konusu olabilmektedir.⁹¹

⁸⁴ Semerkandî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Laleli, 2432), 157b.

⁸⁵ Semerkandî, *es-Sahâifü'l-îlâhiyye*, 1985, 428.

⁸⁶ Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-Ukûl*, thk. Saîd Fûde (Beyrut-Lübnan: Dâru'z-Zehâir, 2015), 4/259-260.

⁸⁷ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, thk. Ahmed Abdurrahman es-Sâi' (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 308; Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, thk. Susanna Diwald Wilzer (Beyru-Lübnan: Neşriyyatul-İslamiyye, 1961), 8.

⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, *el-Muhassal*, ed. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1323), 239.

⁸⁹ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 306-309. Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 148; Ebû İshak es-Saffâr, *Telhisü'l-edile li-kavâ'idü't-tevhîd*, thk. Anjelica Brodersen (Beyrut-Lübnan: el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi's-Şerkiyye, 2011), 2/699; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, thk. Muhammed el-Enver Hâmid İsâ (Kahire: El-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2011), 1/1077-1088; Râzî, *el-Muhassal*, 237-239. Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 8/351-361.

⁹⁰ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 8/360.

⁹¹ Semerkandî, *el-Envârü'l-îlâhiyye* (Laleli, 2432), 159a.

Semerkindî'nin bu söyleminden hareketle imanda artma ve eksilme konusunda onun Mâtürîdî telakkinin dışında kaldığı söylenebilir. Ancak onun, imanda artma ve eksilmeyen imkânına gerekçe olarak sunduğu “kuvvet ve zayıflık” ifadelerinin nicelik yönünden değil nitelik yönünden bir değerlendirme olduğu söylenebilir. Nitekim Eş'arîler ile Mâtürîdîlerin de imanda niteliksel yönden bir artma ve eksilmeyi kabul ettikleri görülmektedir. Örneğin hayırlı işlerle meşgul olmak kalpteki nuru artırır ki bu da imanı parlattır.⁹² Yine yapılan hayırlı işler sonucunda iman olgunlaştığı gibi, hayırlı işlerin artması veya eksilmesine göre imanın kuvvetinde ve zayıflığında bir değişiklik konusu olabilmektedir.⁹³ Anlaşıldığı üzere bütün bu durumlar imanın yapısına yönelik olmayıp vasfına yöneliktir. Bu bağlamda Semerkindî'nin ifadelerinin de aynı minvalde olduğu söylenebilir.

3.8. Hüsün ve Kubuh

İyilik-kötülük (hüsün-kubuh) meselesi kelimelerin önemli problemleri arasında yer almaktadır. Bu başlık altında genel olarak iyilik ve kötülük/çirkinlik niteliklerinin şeylerin/eylemlerin özünde bulunup bulunmadığı meselesi incelenir. Bu bağlamda ileri sürülen görüşler şu şekilde özetlenebilir:

Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre iyilik ve kötülük şeylerin özünde gerçek anlamda bulunmamaktadır.⁹⁴ Bu görüşte olanlar, iyilik ve kötülüğün şeylerde nasıl bulunduğu hususunda ihtilaf etmekle beraber,⁹⁵ iyilik ve kötülüğün dinî emir ve nehiyden önce şeylerde bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁹⁶ Bunlara göre emir ve nehyin buradaki fonksiyonu ise bu niteliklerin açıklığa kavuşmasını sağlamaktır.⁹⁷ Dolayısıyla bir şeyde iyilik niteliği bulunduğu o şey din tarafından emredilir, çirkinlik niteliği bulunduğu durumlarda ise o şey yasaklanır.

Eş'arîlerin genelinin benimsediği görüşe göre iyilik ve kötülük göreceli olup şeylerin zatından bir parça olarak onlarda bulunmazlar. Dolayısıyla bu nitelikler emir ve nehiy gelmeden önce şeylerde bulunmaz. Şeylerin iyilik ya da kötülük ile nitelenmesi ancak dinî bir emir veya nehiyden sonra tahakkuk eder.⁹⁸

Mâtürîdîlerin geneline göre iyilik ve kötülük dinî emir ve nehiy gelmeden önce de şeylerde zatî olarak bulunmaktadır. Ancak akıl, bazı harici sebeplerden ötürü (duygusalılık gibi) şeylerdeki iyilik ve kötülük durumlarını her zaman kavrayamayabilir. Dolayısıyla kendisinde iyilik ya da kötülük niteliği bulunan bir eylemin emredilmesi veya yasaklanması yalnızca ilâhî bir hitap ile bilinebilir.⁹⁹

⁹² Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, 1/1087.

⁹³ Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* (Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, 1327), 78.

⁹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 310.

⁹⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 309-310; Ebü'l-Hasen Abdülcebbar Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-'Adl*, thk. Mahmud Muhammed Kâsım, ed. İbrahim Medkur - Taha Hüseyin (Kahire, 1380), 6/61-64; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 8/202; Bilal Taşkın, *Kelâmcılar İle Usulcülere Göre Hüsün-Kubuh Meselesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 67-68.

⁹⁶ Taşkın, *Kelâmcılar İle Usulcülere Göre Hüsün-Kubuh Meselesi*, 69.

⁹⁷ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 8/202.

⁹⁸ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 210; Âmidî, *Gâyetü'l-merâm*, 235; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 8/201; Taşkın, *Kelâmcılar İle Usulcülere Göre Hüsün-Kubuh Meselesi*, 72.

⁹⁹ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2017), 265-290-312; Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, 2/676. Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere fî*

Semerkindî'nin "iyilik ve kötülük" meselesine yaklaşımı ise şu şekildedir: İyilik ve kötülük; bazı durumlarda şeyin aslından bir parça olarak (*zâtî*) bulunur; bazı durumlarda ona ait bir nitelik olarak (*vasfî*) bulunur; bazı durumlarda ise bu niteliklerin şeydeki varlığı göreceli (*i'tibarî*) olur.¹⁰⁰ Çünkü Semerkindî'ye göre Allah'ın fiilleri yalnızca "iyi" ile ilişkilendirilir. İyi ise ya zatından dolayı iyidir, ya da zatı dışındaki her hangi bir duruma nispetle iyidir. Neticede Semerkindî'nin iyilik ve kötülük problemini -Mâtürîdîlerin benimsediği genel düşüncenin dışında- *zâtî*, *vasfî* ve *i'tibarî* olarak isimlendirdiği üçlü bir yaklaşım ile incelediği görülmektedir.

3.9. Tafdîl (Üstünlük Sıralaması)

Ehl-i sünnetin çoğunluğu tarafından benimsenen görüşe göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra insanların en üstünü Hz. Ebubekir'dir (r.a).¹⁰¹ Semerkindî ise bu meselede genel kanaatten kısmen farklı olarak, herhangi bir sıralama tercihinde bulunmaz. Ona göre, *Hulefâ-yı Râşidîn*'in tamamı şerefli ve üstün olduğu için, onları hiçbir şekilde ta'n etmek (bazısının bazısından daha üstün olduğunu belirterek incitici davranmak gibi) doğru bir tutum değildir.¹⁰² Dolayısıyla Semerkindî'nin, bu yaklaşımı ile (üstünlük tercihinde bulunmaması) Ehl-i sünnetin benimsediği genel düşüncenin dışında bir tutum sergilediği söylenebilir.

Sonuç

Müteahhir dönemin kelimcilerinden olan Şemseddin es-Semerkindî, astronomi, geometri, mantık, kelam, felsefe ve diğer birçok dalda eser veren çok yönlü bir kelimcidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla son eseri olan *el-Envâr-ı İlâhiyye*'nin onun görüşlerinin nihai çerçevesini sunduğu söylenebilir. Onun, *el-Envâr* bağlamında özgün kelamî görüşlerini incelediğimiz bu çalışmada, Semerkindî'nin kelamî yaklaşımına dair tespit ve çıkarımlarımızı şu şekilde zikredebiliriz:

Öncelikle, eserin yöntem açısından özgün yönüne dikkat çekmek gerekir. Eserdeki telif metodu ile diğer kelimcilerden ayrılan Semerkindî, kelama dair yazdığı son eseri olan *el-Envâr*'da, *el-Mu'tekadât* adlı eserinde olduğu gibi, diğer kelam metinlerinden farklı bir içerik yapısını tercih etmiştir. Semerkindî bu iki eserinde mantık ilminin yanı sıra münazara ilminin kavram ve meselelerine dair temel bilgilere yer vermiştir ki, bu özelliğiyle eser, müteahhir dönem kelam metinlerinden farklılaşmaktadır.

İkinci olarak, *el-Envâr-ı İlâhiyye*'nin içerik yönünden özgünlüğü ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Eser, münazara, mantık ve kelam ilimlerinin problemlerine ilişkin detaylı/ansiklopedik malumat veren bir metin değildir; aksine Semerkindî, *el-Envâr*'da bu disiplinlerin temel kavram ve meselelerine öz bir biçimde ve yer vermekle yetinmiştir.

İlmi'l-Kelâm, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Mısır: el-Matbaatu'l-Mahmûdiyye, 1929), 94; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-imâm*, 76. İlyas Çelebi, "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün-Kubuh", *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999), 69-80; Taşkın, *Kelâmcılar İle Usulcülere Göre Hüsün-Kubuh Meselesi*, 76-77.

¹⁰⁰ Semerkindî, *el-Envârü'l-İlâhiyye* (Laleli, 2432), 159a.

¹⁰¹ Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, 208; Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, 2/1179; Sâbûnî, *Kitabu'l-Bidâye*, 104; Sa'deddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut-Lübnan: Âlemu'l-Kütüp, 1998), 5/290-291.

¹⁰² Semerkindî, *el-Envârü'l-İlâhiyye* (Laleli, 2432), 159b.

Bu tespit, özellikle eserin mantık, münazara ve mebâdî (ilkeler) başlıkları için geçerlidir. Bu başlıklar altında Semerkandî, mantık ve münazaranın temel kavramlarını giriş düzeyinde açıklar ve mebâdî başlığı altında kelamın metafizik ve fizik görüşlerini maddeler halinde temel kaideler formunda özet bir şekilde ele alır. Eserin mesâil kısmında ise, Semerkandî, kelam mezheplerinin görüşlerine yer verir ve aklî, naklî deliller muvacehesinde onları tartışır. Bu yönüyle eserin mesâil başlığı mantık ve münazara kısımlarına nispetle daha geniş bir biçimde ele alınmıştır.

Son olarak, Mâturîdî bir kelamcı olsa da Semerkandî, *es-Sahâifu'l-ilâhiyye* ve *el-Mutekadât*'ta olduğu üzere *el-Envâru'l-ilâhiyye*'de de özgün düşünceleri geliştirmiştir. Bu bağlamda o, eserinde varlık kavramının tanımı, ilahi sıfatlar, vahdâniyet, isim-müsemâmâ, beşâirü'n-nübüvve, imanın artması ve eksilmesi, hüsün-kubuh ve tafdîl gibi pek çok meselede kendisinin geliştirdiği düşüncelere yer vermiştir.

Kaynakça | References

- Akgüç, Ahmet. *İsmail Gelenbevi'de Varlık Düşüncesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Âmidî, Seyfeddin el-. *Gâyetü'l-merâm*. thk. Hasan Mahmud Abdullatif. Kahire: el-Meclisu'l-alâ li'ş-şuuni'l-ilâmiyye, 1971.
- Ayğan, Fadıl. Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Baga, Mehmet Sami. *Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabîyyat Bölümü: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. thk. Muhammed Osman el-Heşt. Kahire: Mektebetu İbn Sînâ, 1988.
- Bâküllânî. *Kitâbu't-Temhîd*. thk. Yusuf Mekârisî el-Yesûî. Beyrut: el-Mektebetü's-Şerkiyye, 1957.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi. *el-Usulü'l-Münife li'l-İmam Ebu Hanîfe*. thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şağul. Mısır: El-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2008.
- Beyâzîzâde, Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-imâm*. thk. Yûsuf Abdurrezak. Kahire, 1949. Bursa Protestan Kilisesi. "Yuhanna 14/26". *Kutsal Kitap*. Erişim 15 Haziran 2022. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yuhanna+14%3A26>
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkif*. thk. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Cüveynî. *Kitâbü'l-İrşâd*. thk. Ahmed Abdurrahman es-Sâî'. Kahire: Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, 2009.
- Çelebi, İlyas. "Klasik Bir Kelam Problemi: Hüsün-Kubuh". *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999).
- Çelebi, İlyas. "Ortaya Çıkışından Günümüze Kelam İlminde 'Konu' Problemi". *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2005).
- Ebû Hanîfe. *el-Fikhu'l-ekber*. ed. Seyyid Şerafeddin Ahmed. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 3. Baskı, 1979.
- Ebu Suaylık, Abdurrahman Süleyman. *el-Ma'ârif fi şerhi's-Sahâif*. Amman: Doktora tezi, Câmiatu'l-ulûmi'l-islâmiyye, 2012.
- Erdinç, Ziya. *Erken Dönem Kelam Kaynaklarında Zât-Sıfât İlişkinine Yaklaşımlar ve Delilleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- el-Ahdu'l-Kadîmu'l-İbriyyu*. çev. Bolus el-Fegali - Antoine Auker. el-Câmiatu'l-Antûniyye, 1. Baskı., 2007.

- Gelenbevî, İsmail. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl*. Dersâadet, 1316.
- Golkarian, Kadir. *Moheg Farsça-Türkçe Sözlük*. İstabnul: Alfa, 1. Baskı., 2005.
- Gökçe, Cüneyd. *Muhammed b. Eşref es-Semerkindî ve Kelâm İlmindeki Yeri*. İstabnul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- el-Enâcîlu'l-erbe'a*. çev. Ebu'l-Ferec Hibetullah İbn Assel. thk. Samuel Kuzmân Muavvez. Medresetu'l-İskenderiyye, 1. Baskı., 2014.
- İbn Fûrek. “Mücerredü makâlâtü'ş-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî”. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayih. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 2005.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn. *el-Müsâşere fi ilmi'l-kelâm*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Mısır: el-Matbaatu'l-Mahmudiyye, 1. Baskı., 1929.
- İbnü'l-Murtazâ. *Tabakâtü'l-Mutezile*. thk. Susanna Diwald Wilzer. Beyru-Lübnan: Neşriyyatul-İslamiyye, 1961.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Mektebetu Vehbe, 2. Baskı., 1996.
- Kâdî Abdülcebbar. *El-Muğni fi Ebvâbi'ttevhîd ve'l-Adl*. ed. İbrahim Medkur - Taha Hüseyin. thk. Mahmud Muhammed Kâsım. 16 Cilt. Kahire, 1380.
- Kârî, Ali. *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, 1327.
- Kartal, Fecri. *Şemsüddin Es-Semerkindî'de Zat Sıfat Anlayışı*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1941.
- KJV, King James Bible Online Study Bible. “John Chapter: 14/26”. Erişim 15 Haziran 2022. <https://thekingsbible.com/Bible/43/14>
- Korkmaz, Zeynep. *Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyinî es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiat Bölümü Sekizinci ve Dokuzuncu Bölümlerinin Edisyonu ve İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 3. Basım, 2017.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Bahrü'l-kelâm*. thk. Muhammed Seyyid el-Berseçî. Dâru'l-feth, 2014.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tebsiratü'l-Edille*. thk. Muhammed el-Enver Hâmid İsâ. 2 Cilt. Kahire: El-Mektebetu'l-Ezheriyye, 1. Baskı., 2011.
- Okşar, Yusuf. *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra. “16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Ocak 2015), 111.
- Pehlivan, Necmettin. *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin Kistâsü'l-efkâr fi tahkiki'l-esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2010.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *Usûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: El-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2003.
- Râzî, Fahreddin. *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*. 2 Cilt. İran: İntişarat-ı Beydar, 1370.
- Râzî, Fahreddin. *el-Muhassal*. ed. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1323.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı., 1981.
- Râzî, Fahreddin. *Nihâyetü'l-ukûl*. thk. Saîd Fûde. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'z-Zehâir, 1. Baskı., 2015.
- Sâbûnî, Nûreddin. *el-Kifâye fi'l-hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: Daru İbn Hazm, 2014.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Kitabu'l-bidâye*. thk. Fethullah Huleyf. Mısır: Dâru'l-mearif, 1969.
- Saffâr, Ebü İshak. *Telhisü'l-edille li-kavâ'idü't-tevhîd*. thk. Anjelica Brodersen. Beyrut-Lübnan: el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi'ş-Şerkiyye, 2011.
- Semerkindî, Şemseddin. *İlmü'l-Afâk ve'l-Enfûs*. ed. Yusuf Okşar - İsmail Yürük. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Semerkindî, Şemseddin. *Kistâsü'l-efkâr*. ed. Necmettin Pehlivan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2014.

- Semerkindî, Şemseddin. *el-Envârü'l-îlâhiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 2432.
- Semerkindî, Şemseddin. *el-Mu'tekadât*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, 2432.
- Semerkindî, Şemseddin. *es-Sahâifü'l-îlâhiyye*. thk. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf. Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985.
- Semerkindî, Şemseddin. *es-Sahâifü'l-îlâhiyye*. çev. Ramazan Biçer. Çankaya - Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Semerkindî, Şemseddin. *İslâm'ın İnanç İlkeleri*. thk. İsmail Yörük - İsmail Şık. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Semerkindî, Şemseddin. *Kıstâsu'l-Efkâr*. çev. Necmettin Pehlivan. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Sezen, Melikşah. *Müteahhir Dönem Mâturîdî Kelâmı: Şemseddin es-Semerkindî*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil. 3 Cilt. Kahire: Muessesetu'l-Halebi ve Şurekah, 1968.
- Şeyhzâde, Abdürrahîm b. Ali. *Nazmü'l-ferâ'id ve cem'ü'l-fevâ'id*. Mısır: el-Matbatu'l-Edebiyye, 1. Baskı., 1317.
- Taher, Arsan. *Semerkindî'nin Beşaratü'l - İşarat Adlı Eserinin İlahiyat Bölümünün Tahkik ve Tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tanrıbilir, Tarık. *Şemsüddin Semerkindî'de Ontoloji ve Epistemoloji Bağlamında Kelam-Felsefe Etkileşimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Taşkın, Bilal. *Kelâmcılar İle Usulcülere Göre Hüsun-Kubuh Meselesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Taşkın, Bilal. *Müteahhir Dönem Kelâmında Bir Umûr-ı Âmme Kavramı Olarak Varlıkla İlgili Tartışmalar: Teftâzânî Örneği*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Taşkın, Bilal - Şavluk, Hikmet. "Kudret Sahibi Bir Fâil Olarak İnsan: Şemseddin es-Semerkindî'de İlâhî Sıfatlar ve İnsan Fiilleri İlişkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2022), 479-502. <https://doi.org/10.14395/hid.1074067>
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-saâde*. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1985.
- Teftâzânî, Sa'deddin. *Şerhu'l-Makâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyru-Lübnan: Âlemu'l-Kütüp, 2. Baskı., 1998.
- Tercümetü lecneti'l-Bâbâ Kirlus es-Sâdis. *el-İncîlu'l-Kiddîsi Yuhannâ*. Dâru'l-Mearif, 1997.
- Tûsî, Alâeddin. *Tehâfütü'l-felâsife*. thk. Rızâ Saâde. Lübnan: Darü'l-Fikri'l-Lubnânî, ts.
- Tûsî, Nasîrüddin. *Tecrîdü'l-i'tikâd*. thk. Muhammed Cevad el-Celâlî. İran: Mektebu'l-îlâmî'l-islâmî, 1407. Basım, ts.
- Türkmen, Ersan. "Şemsüddin Es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinde Kullandığı Şerh Metodu Ve Eserin İlahiyat Bölümünde Varlık Ve İletleri Konusuna Yaklaşımı". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/2 (2019), 231-256. <https://doi.org/10.33718/tid.545725>
- Yazıcı, Muhammet. "Sünnî Kelâmcılara Göre Varlık Kategorileri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2007), 201-260.
- Tevrâtü Mûsâ*. çev. Hâlid George Yazıcı. Kahire: Medresetu'l-İskenderiyye, 1. Baskı., 2018.
- Yörük, İsmail. *Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkindî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri: Allah ve İman Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1987.